

Василь Купрійчук,

кандидат наук з державного управління,

докторант кафедри соціальної і гуманітарної політики НАДУ

Вплив товариств "Просвіта" на державотворчі процеси гуманітарного розвитку доби української національної революції (1917-1920 рр.)

У статті детально розкрито вплив товариств "Просвіта" на державотворчі процеси гуманітарного розвитку доби української національної революції (1917-1920 рр.). Аналізуються основні напрями та шляхи формування та реалізації державної політики в гуманітарній сфері, акцентується увага на необхідності творчого використання тодішнього досвіду в сьогоденній практиці.

Ключові слова: "Просвіта", гуманітарний розвиток, Українська Народна Республіка, Українська Держава, Західноукраїнська Народна Республіка, українізація освіти.

In this paper reveals the impact of societies "Enlightenment" on the state processes humanitarian development of Ukrainian national revolution era (1917-1920 rr.). The basic directions and ways of development and implementation of public policy in the humanitarian field focuses on the need for creative use of then experience the present-day practice.

Key words: "Enlightenment", human development, the Ukrainian National Republic, Ukrainian State, Western People's Republic ukrainization education.

Постановка проблеми. Найбільшим досягненням Української революції 1917-1920 рр. стало національне державотворення. Одним із його суб'єктів була "Просвіта" - громадська організація, діяльність якої з часу виникнення у другій половині XIX ст. була пов'язана з поширенням освіти серед українського народу, і, відповідно, з участю у його консолідації, пробудженні національної свідомості, відстоюванні культурно-

освітніх, економічних та політичних прав. Товариства "Просвіта" протягом усього періоду національно-визвольної боротьби 1917-1920 рр. відігравали ключову роль у гуманітарному розвитку. Вони сприяли піднесенню національної свідомості українців, забезпечили безперервність культурно-освітницького руху.

Вивчення ролі "Просвіти" у формуванні гуманітарного потенціалу українського народу в добу національно-визвольної боротьби 1917-1920 рр. є важливим у сучасний період розбудови Української держави. Опанування досвіду просвітянських організацій дасть змогу скористатися їх позитивними досягненнями для зміцнення української державності, передусім позитивних трансформацій гуманітарної сфери, утвердити нинішні здобутки, не повторюючи раніше зроблених помилок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Публікації щодо впливу товариств "Просвіта" на державотворчі процеси гуманітарного розвитку в добу національної революції 1917-1920 рр. почали з'являтися ще в той час. Одним із перших відомості про діяльність "Просвіт" подали у своїх працях С.Перський та В.Дорошенко. Спираючись на широку джерельну базу, в тому числі і на статистичні матеріали, дослідники глибоко проаналізували передумови утворення "Просвіти", процес її виникнення та основні форми роботи просвітян у період українського державотворення. Діяльності "Просвіт", співпраці просвітян з українськими національними урядами протягом 1917-1920 рр. торкаються у своїх працях діаспорні дослідники - І.Крилов, І.Коляска, Г.Ващенко, Р.Млиновецький, Ю.Шевельов та ін.

У напрямі розширення уявлення про культурно-духовні процеси в українському суспільстві за часів української національної революції 1917-1920 рр. активно працюють такі вітчизняні дослідники, як В.Бурмака, Н.Сорочан, О.Журба, О.Білик, Л.Бадєєва, В.Зелений, Ж.Петрова, Б.Савчук, М.Філіпович, Ю.Давиденко та ін.

Різні складові історії державного управління гуманітарною сферою розглядаються в працях сучасних дослідників, таких як: В.Трощинський, П.Ситник, В.Скуратівський, В.Майборода, І.Лікарчук, В.Луговий, С.Майборода та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Вплив товариств "Просвіта" на державотворчі процеси гуманітарного розвитку в добу національної революції 1917-1920 рр. на різних рівнях науковцями, в тому числі й вітчизняними, досліджується досить давно, оскільки це диктується динамікою суспільних перетворень у гуманітарній сфері сучасної України.

Особливого значення набуває подальше вивчення впливу товариств "Просвіта" на формування українського та народного театру, музичної культури, художньої самодіяльності, зародження національного кіномистецтва, створення бібліотечних закладів у сільській місцевості, становлення і розвиток системи державного управління освіти, системи підготовки кадрів та матеріально-технічного забезпечення галузі культури.

Мета статті - висвітлення методів та напрямів практичної діяльності товариств "Просвіта" в гуманітарному розвитку України в добу національно-визвольної боротьби 1917-1920 рр.

Вклад основного матеріалу. Участь "Просвіти" в громадсько-політичному житті виявлялася в обстоюванні прав українського народу, діяльності в парламентських структурах; участі у вічах, маніфестаціях, національних святах, заснуванні та діяльності політичних партій. Включення в політичне життя дало членам "Просвіти" змогу не лише набути досвіду, сформувати політичний світогляд, а й трансформувати його від ідеї культурництва до ідеї української державності.

Після лютневої революції 1917 р. товариства "Просвіти" активно впливали на державотворчі процеси гуманітарного розвитку. Вони налагоджували видавничу справу, розповсюджували українські книги, газети, часописи, організовували бібліотеки, драматичні гуртки, хоріві колективи, лекторії тощо. У роботі "Просвіт" охоче брали участь відомі українські письменники, поети, композитори, актори. Завдяки діяльності "Просвіт" багато українців уперше дізналося про славне минуле свого народу, його боротьбу за національне й соціальне визволення, долучалося до скарбниці вітчизняної і світової культури. "Просвітяни" охоче виступали перед масовою

аудиторією, на мітингах, святкуваннях ювілеїв, пам'ятних дат, клопоталися про організацію українських шкіл та гімназій. Члени "Просвіти" реалізували себе як досвідчені, національно свідомі кадри у виконавчих, законодавчих, судових органах Української Народної Республіки, Української Держави, Західноукраїнської Народної Республіки. 3-поміж інших найбільше була забезпечена кадрами "Просвіти" освітня галузь. Усі генеральні секретарі, міністри освіти та державні секретарі освітніх справ у період 1917-1920 рр. (за винятком П.Христюка та А.Артимовича) були членами "Просвіти" [1, с. 87].

Центральна Рада та її уряд у своїй діяльності покладалася на цілковиту підтримку осередків "Просвіти" та їх членів, піклуючись про освітні справи у державі та освіченість народу, дбала про "Просвіту" як одну з основних ланок позашкільної освіти. Відділ позашкільної освіти Міністерства освіти разом з Генеральним секретаріатом ініціювали проведення Всеукраїнського з'їзду "Просвіти", що проходив з 20 по 23 вересня 1917 р. На з'їзді обговорювалася проблема нестачі кваліфікованих кадрів та україномовної літератури на селі, поганого матеріально-технічного забезпечення, фінансові проблеми тощо. Також делегати з'їзду пропонували сконцентрувати всю культурну роботу в селах у "Просвітах". Висувалися пропозиції об'єднати товариства у межах певної губернії і навіть повітів. Результатом роботи з'їзду було створення Центрального Бюро Всеукраїнської спілки просвітницьких товариств, визнання необхідності українізації всіх шкіл, заснування при всіх "Просвітах" "Рідної хати" (Народного дому), затвердження зразкового примірного статуту. Було прийнято рішення про влаштування шеститижневих курсів із позашкільної науки для підготовки інструкторів та лекторів при Генеральному секретарстві народної освіти. З 15 квітня 1918 р. навчання за державний кошт розпочинали курси дошкільного виховання, організовані Департаментом позашкільної освіти Міністерства освіти УНР [2].

Центральна Рада, дбаючи про позашкільну освіту, намагалася фінансово підтримати її основну ланку - "Просвіти". Так, уряд УНР у грудні 1917 р. виділив на позашкільне виховання

7600 крб, з них на інспекторські курси - 1500 крб, одноразову допомогу Центральному бюро організацій - 7000 крб, сільським осередкам - 4000 крб та Шулявській "Просвіті" - 3000 крб. У цілому у період національного державотворення "Просвіта" функціонувала в доволі сприятливих умовах, взаємодія між державою та товариствами завершувалась взаємодопомогою. "Просвіта" постачала кадрами органи державної влади, розбудовувала освітню мережу на національних принципах - допомагала відкривати навчальні заклади з українською мовою викладання, влаштовувати курси українознавства, вводити українське діловодство, а держава підтримувала організації фінансово [3, с. 76].

Відкриття перших українських гімназій в Києві - столиці УНР стало визначною подією не лише українського культурно-освітнього, а й суспільно-політичного життя в цілому. Воно показало не тільки прагнення, а й можливість побудови національної школи як основної складової системи освіти, здатної забезпечити навчання рідною мовою, виховання національно свідомих громадян відродженої України.

Процес відкриття українських гімназій з Києва поступово поширювався всією Україною. Протягом травня-липня 1917 р. за підтримки "Просвіт" у губернських і промислових центрах республіки - Полтаві, Чернігові, Харкові, Херсоні та інших містах відкрилося 40 гімназій.

Вплив товариств "Просвіта" на державотворчі процеси гуманітарного розвитку в добу Української Держави був неоднозначним. З одного боку, частина з них досягла певних успіхів у роботі, користувалася підтримкою населення, а з другого - суттєво обмежувалися демократичні свободи, зокрема товариства зазнавали утисків місцевих гетьманських адміністрацій, переслідувалися і заарештовувалися керівники, активісти "Просвіт", заборонялося проведення культурно-освітніх заходів, забиралися приміщення тощо. Діяльність просвітян ускладнювалася через наявність на території краю австро-угорської та німецької окупаційної адміністрацій, які не були зацікавлені в тому, щоб просвітництво розвивалося. У відповідь на такі дії відбувалися народні заворушення. Через

виникнення таких складних умов праці сільські "Просвіти" систематично надсилали скарги до органів державної влади, що мало позитивний результат. Згідно із законом від 24 вересня 1918 р. приміщення культурно-освітніх установ не підлягали реквізиції [4].

Все ж у період правління П.Скоропадського низка сільських товариств досягла певних успіхів у просвіті селян, передусім на Поділлі. Створення "Просвіт" у цей час відбувалось і на Волині. Всього ж у жовтні 1918 р. в Україні діяло 925 зареєстрованих "Просвіт", з них 202 - у Подільській, понад 360 - у Київській, понад 100 у Волинській губерніях та ін. [5, с. 185].

На території Правобережної України було відкрито українські школи та гімназії, два державних університети у містах Києві та Кам'янці-Подільському, надруковано кілька мільйонів примірників українських підручників тощо.

Департамент позашкільної освіти скликав у період з 3 по 5 листопада 1918 р. у Києві Другий Всеукраїнський з'їзд "Просвіти", на якому було створено чотириланкову структуру товариства, що мала вигляд: первинні товариства - повітові спілки - губерніальні спілки - Всеукраїнська спілка. Спілка мала підпорядковуватися Департаменту позашкільної освіти, при якому тимчасово створювалася колегія з представників губерніальних спілок. Ця структура мала функціонувати замість попередньої, координованої Всеукраїнським центральним бюро "Просвіти", заснованим на Першому з'їзді, яка за браком коштів та через штучність утворення через два місяці розпалася. Важливими питаннями, заслуханими на з'їзді, було також обґрунтування юридичної основи створення організацій, розв'язання та врегулювання ситуації на місцях, зумовленої утисками старост [6, с. 268].

8 серпня 1918 р. Українська Держава прийняла рішення про заснування Державної драматичної школи на базі народної драматичної школи Й.Стадника, яка розпочала свою діяльність восени 1917 р. за підтримки "Просвіти" і Центральної Ради та асигнувала 10 тис. крб на її утримання. 13 листопада гетьман П.Скоропадський затвердив урядову постанову про організацію

режисерсько-інструкторських курсів та виділення на ці потреби близько 28 тис. крб.

Отже, перешкоди, що влаштовували державна влада на місцях, яка подекуди була ще старого імперського гатунку, та австро-німецькі війська, не змінили загальнодержавної політики гуманітарного розвитку, яка спрямовувалася на підтримку національного українського руху, зміцнення державності, і, водночас, на сприяння товариствам "Просвіти" [7].

Наприкінці 1918 р. із приходом до влади Директорії УНР ситуація в Правобережній Україні в аспекті державного управління гуманітарним розвитком покращується. Керівництво держави взяло курс на розвиток української освіти та культури. Відтоді діяльність просвітян всіяко підтримувалася й заохочувалася на державному рівні.

Якщо при гетьманаті П.Скоропадського характерною була централізація державного управління освітою, то в 1919 р. посилюються відцентрові тенденції. На місцях утворювалися органи державного управління освітою: губернські ради освіти, повітові шкільні ради тощо. Як і в попередній період визвольних змагань, так і в цей час основну роль у наданні освіти відіграли органи місцевого самоврядування та громадські культурно-освітні товариства. У своїй роботі просвітяни приділяли значну увагу освіченості населення, особливо неписьменного: вони брали участь у створенні шкіл, організовували різноманітні курси. Важливим стало відкриття курсів з українознавства, де здебільшого викладалися такі предмети, як українська мова та література, історія, географія та ін. У наказі Міністерства освіти від 30 січня 1919 р. йшлося про те, що викладання усіх предметів у загальноосвітніх школах та на курсах повинно здійснюватись українською мовою [8, с. 132].

Для піднесення національної свідомості селян просвітяни переважно у святкові та вихідні дні організовували лекції, проводили бесіди, читали реферати. Тематика таких заходів була різною: на них розглядалися сучасне становище України; роз'яснювалася суть внутрішньої і зовнішньої політики Директорії, необхідність для України національно-

територіальної автономії; йшлося про боротьбу України за свої автономні права в минулому і сучасному тощо.

"Просвіти" одними із перших українських інституцій акцентували увагу на піднесенні ролі жіноцтва в українському суспільстві. Керівництво товариств нарівні з чоловіками залучало жінок до культурно-освітньої праці. Влада турбувалася про професійну підготовку жінок. Так, відділ професійної освіти Подільської губернської народної управи оголосив про організацію курсів крою та шиття при сільських "Просвітах" [9, с. 263]. Отже, як бачимо, одним із досягнень просвітян було усвідомлення жінками своєї ролі як громадян українського суспільства.

У своїй діяльності "Просвіти" приділяли належну увагу становленню дошкільних установ. При уряді УНР функціонував окремий департамент позашкільної освіти й дошкільного виховання. В його обов'язки входила координація та підтримка всіма державними засобами діяльності різноманітних установ і організацій, які працювали заради цієї важливої справи. Оскільки відповідних фахівців бракувало, основний тягар організації дошкільного виховання у цей період несли товариства "Просвіта". Вони залучали дітей до просвітницької роботи, надаючи їм можливість декламувати вірші, виконувати пісні, грати ролі у виставах тощо.

Праця просвітян дала позитивний результат. У регіонах стали відкриватися дитячі садки, притулки, майданчики. Водночас організація системи дошкільного виховання "Просвітами" була пов'язана з певними проблемами. Необхідно було переконати несвідомих громадян у тому, наскільки велике значення ця справа має не тільки для розвитку держави, а й для самих батьків дітей [10, с. 7].

У полі зору державотворчих процесів уряду Директорії постійно перебували питання розвитку гуманітарної політики національних меншин України. Керівництвом держави та "Просвітою" для них було створено десятки шкіл, гімназій, факультетів у ВНЗ, різні періодичні видання, театри, музеї тощо. На державних штампах і печатках означення друкувалися чотирма мовами найбільших національних меншин України.

Право на вільний національно-культурний розвиток національних меншин гарантувалося законодавчо [11, с. 95].

Діяльність "Просвіти" сприятливо позначилася на гуманітарному розвитку Західноукраїнської Народної Республіки. Потенціал, накопичений товариствами, був значним внеском в утворення та розбудову української державності. Органами державної влади ЗУНР було зроблено чимало для належної організації державного управління в системі освіти. Насамперед цьому сприяли закони та розпорядження ЗУНР, спрямовані на українізацію навчальних закладів, одержавлення приватних гімназій і вчительських семінарій, підвищення якості викладання окремих предметів, вирішення матеріальних проблем освітян, забезпечення шкіл необхідною кількістю вчителів тощо [12, с. 278].

Висновки. Просвітницький рух Української Народної Республіки, Української Держави, Західноукраїнської Народної Республіки активізувався в 1917-1920 рр. в умовах частої зміни політичних режимів і урядів, подій громадянської війни та окупації. Проте загальне революційне піднесення, національно-визвольна боротьба українського народу були живильним ґрунтом для розвитку "Просвіти", які стали яскравим виявом гуманітарного відродження, що перетворилося в масове, всенародне явище, поширилося і проникло практично в усі міста і села, у віддалені закутки країни, постійно вдосконалювало свою структуру та розширювало можливості діяльності, стало виразником національно-культурних потреб українського народу.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому вивченні впливу товариств "Просвіта" на державотворчі процеси гуманітарного розвитку доби української національної революції 1917-1920 рр. та впровадженні в практику сучасних державотворчих процесів в Україні, досвіду їх просвітницької діяльності.

Список використаних джерел

1. *Масюк С.* Культурно-освітня діяльність "Просвіти" (березень 1917 - 1920 рік) / С. Масюк // Вісн. Київ. ун-ту ім. Т. Шевченка. Історія. - К. : [б. в.], 1996. - Вип. 34. - 197 с.
2. *Капелюшний В.* Здобута і втрачена незалежність. Історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань / В. Капелюшний. - К. : [б. в.], 2003. - 237 с.
3. *Лисенко О.* Значення українських "Просвіт" для справи шкільного виховання / О. Лисенко // Рідна школа. - 1992. - № 3-4.
4. *Пижик А.* Діяльність товариств "Просвіта" в українському селі (1918-1920) / А. Пижик // Вісн. Київ. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Історія. - К. : [б. в.], 1998. - Вип. 38. - 249 с.
5. *Коновець О.* Просвітницький рух в Україні (XIX - перша третина XX ст.) / О. Коновець. - К. : [б. в.], 1962. - 221 с.
6. *Рудий Г.* Товариства "Просвіта" та їх роль у національному відродженні (за матеріалами періодичних видань 1917-1920 рр.) / Г. Рудий // Історія України: маловідомі імена, події, факти : зб. ст. - К. : [б. в.], 1999. - Вип. 7. - 342 с.
7. *Кравчук Л.* Культуротворча діяльність та просвітницький рух в період Української державності 1917-1920 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / Кравчук Л. Чернівці, 1996. - 18 с.
8. *Стахів М.* Україна в добі Директорії УНР : у 7 т. / М. Стахів // Скрентон : Укр. наук.-іст. б-ка, 1962. - Т. 1: Власними силами. 272 с.
9. *Рубльов О.* Українські визвольні змагання 1917-1920 рр. / О. Рубльов, О. Реєнт. - К. : Видавн. Дім "Альтернативи", 1999. - Т. 10. - 319 с. - (Серія "Україна крізь віки").
10. *Чередниченко В.* Про "Просвіти" та їх значення задля народної культури / В. Чередниченко. - Полтава : [б. в.], 1918. - 24 с.
11. *Розовик Д.* Становлення та розвиток культури національних меншин України (1917-1920 рр.) / Д. Розовик // Вісн. Київ. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Історія. - К. : [б. в.], 1999. - Вип. 45. - 247 с.

12. *Литвин М.* Історія ЗУНР / М. Литвин, К. Науменко. - Львів : Ін-т українознавства НАН України ; ВФ "Олір", 1995. - 361 с.